

Oxu modelləri

Çox vaxt soruşurlar: "Sürətli oxu bacarığına sahib insan hər şeyimi sürətlə oxuyur?" Əlbəttə ki, xeyr. Sürətli oxunun fiziki tətbiq həddləri var. Hər dəfə oxuya başlamazdan əvvəl məqsədlərə, vəzifələrə və vaxta uyğun rejim seçmək lazımdır. Sürətli oxuya yiyələnmənin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu zaman biz informasiyanın böyük hissəsini qısa müddətdə əldə edirik.

Səsli oxu

Məqsəd şagirdə məndəki sözlərin düzgün tələffüz qaydasını və həmin sözlərin hansı mənada işləndiyini öyrətməkdir. Səsli oxu şagirdlərin oxu səviyyəsini müəyyənləşdirməklə yanaşı, onların nitq bacarıqlarını da inkişaf etdirir. Eyni zamanda dinləyənlərin zehni inkişafına da kömək edir, onlarda mövzuya maraq yaradır və oxumağa həvəsləndirir.

Səsli oxu dərslərini müxtəlif üsullarla keçmək olar. Bu üsullardan bir neçəsinə nəzər salaq:

Birinci üsul: Əvvəlcə müəllim səlis və aydın, hamının eşidəcəyi səs tonu ilə mətni oxuyur. Daha sonra məzmunu qavrama səviyyəsini öyrənmək üçün şagirdlərə sual və tapşırıqlar verir.

İkinci üsul: Müəllim şagirdləri qruplara ayırır və hər qrupdan bir şagirdə mətnin müəyyən hissəsini səsli oxumağı tapşırır.

Üçüncü üsul: Sınıfdəki bütün şagirdlər mətni növbə ilə səsli oxuyur və suallara cavab verirlər.

Səsli oxunun ən əsas şərtləri sözlərin düzgün tələffüzünə fikir vermək, şagirdə oxumağa həvə yaratmaq və onun başqası ilə danışmış kimi, normal tempdə oxumağını təmin etməkdir. Səsli oxuda sürətli oxumaqdan daha çox intonasiyalı oxumaq vacibdir. İntonasiya isə məndə təsvir olunan hissə və həyəcana, düşüncələrə əsasən müəyyən edilməlidir. Mətn diqqətlə dinlənilməli, oxuyarkən tələskənliyə yol verilməməli, düzəliş və qeydlər oxu bitdikdən sonra aparılmalı, ehtiyac yoxdursa, oxunulmuş hissə yenidən oxunmamalıdır.

Səssiz oxu

Məqsəd şagirdlərə səlis və sürətli oxumağı öyrətməkdir. Səsli və səssiz oxu arasındakı ən əsas fərq odur ki, səsli oxu özündə təkə anlamığı deyil, anlatmağı da ehtiva edir. Səssiz oxu sinifdə hər gün və yaxud həftədə bir dəfə tətbiq edilə bilər. Bu zaman şagirdlər hər hansı bir mətni və ya özləri seçdikləri əsəri müəllimin verdiyi vaxt ərzində oxuyurlar. Burada müəllim özü də oxuya qoşulmaqla şagirdlərə nümunə olmalıdır. Səssiz oxu zamanı müəllim həm də şagirdlərin başqalarına mane olmamağına, bir-birinin diqqətini yayındırmamağına fikir verməlidir. Oxu bitdikdən sonra ümumi şəkildə və ya şagirdləri qruplara bölərək mətnlə bağlı müzakirələr keçirilir. Müzakirə zamanı şagirdlərə "Nə üçün bu mətni (əsəri) seçdiniz?", "Əsərdə (məndə) sizi maraqlandıran məqamlar hansılardır?", "Bu əsəri (mətni) yoldaşlarınıza nəyə görə tövsiyə edərdiniz?" və s. kimi suallar verərək onların mətnlə (əsərlə) bağlı fikirlərini öyrənmək olar. Şagirdlər məndə (əsərdə) onları maraqlandıran məqamları, başa düşmədikləri

hissələri, mətni (əsəri) oxuyarkən hiss etdiklərini yazılı və ya şifahi şəkildə bildirmə bilirlər.

Sürətli oxu üçün göz gimnastikası

Hər gün oxuduğunuz bir qəzeti götürün və oradan kiçikhəcmli bir mətn seçin. Əvvəlcə həmin mətnin ilk cümləsinin baş hərfi ilə son cümləsinin axıncı hərfini 10 müəyyən edin. Sonra həmin ilk və son hərflərə baxın və baxış sürətinizi getdikcə artırın. Bu proses ilk dəfə sizin üçün çox yorucu ola bilər. Lakin bunu davamlı və ardıcıl etsəniz, oxuma texnikanızda gözlərinizin rolunu (oxu sürətinizi) artırma bilərsiniz. Panoram sürətli oxu sürətli oxunun daha da təkmilləşdirilmiş formasıdır. Stereo cədvəllərlə xüsusi məşq texnikasından istifadə edərək şagirdin görmə sahəsi əsaslı şəkildə artırılır. Bununla “fuziya divergensiyası” adlı bir effekt, yəni gözün görmə oxlarının ayrılması prosesi baş verir. Beləliklə də, oxunun sürəti və mənimsənilmə keyfiyyəti artır. Sürətli oxu mükəmməlləşdikcə qismən dərinləşdirilmiş oxuya keçmək olar. Dərinləşdirilmiş oxuda bütün təfərrüatlara diqqət yetirilir, onlar təhlil edilir və qiymətləndirilir. Bəzi pedaqoqlar dərinləşdirilmiş oxunu analitik, tənqidi və yaradıcı hesab edirlər. Bu üsul tədris fənlərinin öyrənilməsində ən yaxşı üsul hesab olunur. Dərinləşdirilmiş oxu zamanı siz təkcə mətni oxumur və başa düşmədiyiniz yerləri aydınlaşdırmırsınız, həm də öz bilik və təcrübələriniz əsasında məsələni tənqidi şəkildə nəzərdən keçirir, verilən izahlarda güclü və zəif məqamları tapır, fikir və qənaətləri müstəqil şərh edirsiniz. Bu da oxunmuş materialı asanlıqla yadda saxlamaq imkanı verir və məşğələlərdə fəallığı yüksəldir. Bu üsulla tanış olmayan mətnləri, mürəkkəb dərslük mövzularını oxumaq asanlaşır.

Seçmə oxu soyadı, sözləri, faktları və s. tapmaq üçün mətni cəld şəkildə nəzərdən keçirməkdir. Təcrübə göstərir ki, sürətli oxu vərdişinə sahib insan bu axtarışı ənənəvi qaydada oxuyandan iki-üç dəfə daha tez edir. O, görmə aparatını, xüsusilə də periferik görməni məşq və inkişaf etdirdiyi üçün mətn səhifəsinə bir anlıq nəzər yetirir və lazımi məlumatları görə bilir.

Qeyri-ardıcıl (ordan-burdan) oxu sürətli oxunun elə bir növüdür ki, bu zaman mətnin ayrı-ayrı fəsiləri ardıcıl deyil, müxtəlif hissələrdən, pərakəndə oxunur. Oxucu sanki hər şeyi görür, heç bir yazını ötürmür, lakin diqqətini yalnız mətnin ona lazım olan hissələrində cəmləşdirir. Qeyri-ardıcıl oxu metodundan çox vaxt kitabı bir dəfə nəzərdən keçirdikdən sonra, ikinci dəfə oxuyarkən istifadə olunur. Bu cür oxunun sürəti sürətli oxudan artıq olur, çünki kitabın səhifələri sadəcə lazım olan fəsil axtarılıb 11 tapılana kimi vərəqlənir. Qeyri-ardıcıl oxu dərinləşdirilmiş oxudur. Nəzərdən keçirərək oxu üsulundan kitabla ilkin tanışlıq üçün istifadə edilir. Bu, oxunun vacib üsullarındandır. Məşhur rus kitab həvəskarı N.A.Rubakinin mükəmməl oxu texnikası bu cür təsvir olunur: "O, insanı təəccübləndirəcək dərəcədə sürətlə oxuyurdu, daha doğrusu, kitaba bir neçə dəqiqədə nəzər salaraq onu qiymətləndirməyi bacarırdı. Kitabı götürürdü, ön sözə göz gəzdirdirdi, mündəricatda müəllifin mövqeyini bildirən əsas fikirləri axtarırdı və nəticədə, kitabın məzmununu qiymətləndirirdi".

Oxu üsulları bizə təbii və sadə görünən oxu prosesinin əslində nə qədər mürəkkəb və müxtəlif olduğunu göstərir. Bu üsullara yiyələnmək isə sürətli oxu vərdişi qədər vacib məsələdir.

Qeydlər aparmaqla oxu

Məqsəd şagirdlərin oxu prosesində fəallığını artırmaq, vacib məlumatları, fikir və hadisələri yadda saxlamağına şərait yaratmaqdır. Səsli və səssiz oxu zamanı şagirdlərdən oxunun məzmunu ilə bağlı qeydlər aparmaq tələb olunur. Bunun üçün şagirdlərə müxtəlif tapşırıqlar verilir. Səsli oxuya başlamazdan əvvəl mətnin növü və mövzusu haqqında məlumat verilir, qeydlər apararkən diqqət ediləcək məqamlara toxunulur. Müəllim şagirdlərin diqqətini həmin istiqamətə yönəltmək üçün əsas cümlələri və ya hissələri ikinci dəfə oxuyur. Şagirdlər iş vərəqlərinə oxuduqları mətnə əhəmiyyətli hesab etdikləri məqamları qeyd edirlər. Oxu bitdikdən sonra şagirdlərin qeydləri dəyərləndirilir.

İşarələyərək oxu

Məqsəd şagirdlərə mövzunu anlamağa kömək edən açar sözləri müəyyənləşdirməyi və əsas hissələri ayırd etməyi öyrətməkdir. "Qeydlər aparmaqla oxu" üsulundan fərqli olaraq bu üsulda şagirdlər əsas hissələri mətn üzərində işarələyirlər. Sonra isə seçdikləri həmin hissələri öz cümlələri ilə ifadə edərək yeni bir mətn hazırlayırlar. Beləliklə də, onlar həm də mətnin əsas ideyasını anlayırlar.

Təxmin edərək (proqnozlarla) oxu

Məqsəd şagirdləri oxu prosesində daha da fəallaşdırmaq üçün müxtəlif yollarla onlarda mətnə qarşı maraq yaratmaqdır. Proqnozlarla oxu bir neçə yolla həyata keçirilir.¹²

1. Əvvəlcə şagirdlər mətnin müəyyən hissəsini oxuyurlar. Müəllim şagirdlərə "Mətnə baş verən və baş verə biləcək hadisələri" iki ayrı sütunda yazmağı tapşırır. Sonra mətnin davamını oxuyur və şagirdlər mətndəki hadisələrin necə nəticələndiyini başqa bir sütunda yazırlar.

2. Müəllim əvvəlcə mətnin bir hissəsini səsli oxuyur və mətnlə bağlı şagirdləri maraqlandıran ifadə və sualları lövhəyə yazır. Sonra isə mətnin davamı oxunulur və sualların cavabı mətnə tapıldıqca onların üstündən xətt çəkilir.

3. Müəllim şagirdlərə mətni oxumağa başlamazdan əvvəl mətnin başlığından, illüstrasiyalardan və s. istifadə edərək məzmunla bağlı fərziyyələr irəli sürməyi tapşırır.

Səsli oxu zamanı oxunu dayandıraraq, "Sizcə, ardı necə ola bilər?", "Mətnin davamında hadisələrin düşündüyünüz kimi baş verməsinin səbəbi nədir?" tipli suallar verməklə şagirdləri mətn üzərində düşünməyə istiqamətləndirmək olar.

Sual verməklə oxu

Müəllim şagirdlərə oxudan əvvəl və oxu zamanı mətnin məzmunu ilə bağlı suallar hazırlamağı tapşırır. Məqsəd onları mətn üzərində düşünməyə təşviq etməkdir. Bu metod iki formada həyata keçirilir:

1. Səsli və ya səssiz oxudan sonra şagirdlər mətni oxuyarkən onlarda yaranan sualları yazır, sonra isə qruplara bölünərək həmin suallara cavab axtarırlar. Hər qrupdan (sinifdən) bir şagird yoldaşına sual verir.

2. Şagirdlər oxuya başlamazdan əvvəl mətnin başlığını və oxu zamanı yaranan sualları lövhəyə yazırlar. Sonra isə cavabları artıq mətnə tapılan sualların üstündən xətt çəkirlər.

Tənqidi oxu

Məqsəd şagirdləri suallarla mövzu üzərində düşündürmək, oxuduqları mətnin müsbət və mənfi tərəflərini dəyərləndirərək öz fikirlərini bildirməyə şərait yaratmaqdır. Onlar həm də mətnə təsvir olunan hiss, düşüncə və hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsi qurmağa çalışır, öz təcrübələri əsasında oxuduqlarını mənalandırırlar.

Xorla oxu

Məqsəd şagirdlərin oxu və əməkdaşlıq bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Bu zaman şagirdlər şeiri və ya nəsr əsərini hissələrə ayıraraq xorla oxuyurlar. Şagirdlər qruplara ayrılırlar və müəllim əvvəlcə mətni oxuyub izah edir. Sonra isə şagirdlər mətni xorla oxuyurlar. Xorla oxu üç formada təşkil oluna bilər:

1. Bütün siniflə: bu zaman mətni bütün sinif oxuyur.
2. Qruplarla: mətn hissələrə ayrılır və hər qrup bir hissəsini oxuyur.
3. Qarşılıqlı oxu: şagirdlər iki qrupa ayrılır, mətnin müəyyən hissəsini bir qrup, digər hissəsini isə ikinci qrup oxuyur.

Müzakirəli oxu

Məqsəd şagirdlərin mətnin mövzusu ilə bağlı biliklərini, hiss və düşüncələrini başqaları ilə paylaşmağına, qarşılıqlı fikir mübadiləsi aparmağına şərait yaratmaq, bununla da onlarda məsələyə müxtəlif tərəflərindən baxmaq bacarığı qazandırmaqdır. Bu metodda mətni hissə-hissə və ya bütöv şəkildə oxumaq olar və müzakirə bütün siniflə, yaxud qruplarla keçirilə bilər. Müzakirənin sonunda isə ümumi fikirlərdən ibarət mətn tərtib olunur. Müzakirədə bütün şagirdlərin iştirakını və bir-birlərinin fikrinə hörmətlə yanaşmağını təmin etmək lazımdır.

Rollu oxu

Məqsəd şagirdlərin mətnin quruluşunu, dilini, obraz və personajların xarakterini anlamağına nail olmaqdır. Şagirdlər mətni oxuduqdan sonra onu dialoq şəklində tərtib edir və teatr ssenarisi hazırlayırlar. Ancaq bir şərtlə ki, mətnin məzmununda heç bir dəyişiklik edilmir, adi danışq cümlələri və hadisələr əsasında hər bir şagird özü oxuyacağı hissəni hazırlayır. Dialoq tərtib edərkən mətnin şagirdlər tərəfindən qavranılmasına da fikir vermək lazımdır. Yəni şagirdlər mətnin məzmunundan asılı olaraq oxuduqları hissələri izah etməyi bacarmalıdırlar.

Əzbərləmə

Məqsəd şagirdlərin yaddaşını gücləndirmək, onlara cümlələrin quruluşunu, lüğət tərkibini, ana dilindən düzgün, səlis və gözəl istifadə etməyi öyrətməkdir. Bu metodda şagirdlər yaş səviyyələrinə, ehtiyac və maraq dairələrinə uyğun mətnləri (şeirləri, nəsr əsərlərini, kəlamları və s.) müəyyən müddət ərzində əzbərləyirlər. Sonra əzbərlənən mətnləri sinifdə və ya sinifdanxaric fəaliyyətlərdə təqdim edirlər. Əzbərləmə üsulu ilə şagirdlərin söz ehtiyatı, özünəinamı artır, onlarda ana dilindən düzgün istifadə bacarıqları formalaşır.

Müqayisəli oxu

Məqsəd müqayisələr aparmağı öyrədərək şagirdlərin təfəkkürünü və bacarıqlarını inkişaf etdirməkdir. Oxudan sonra müəllim şagirdlərdən əvvəl oxuduqları mətnlərlə həmin mətnin oxşar cəhətlərini soruşur, onlara mətnləri məkan, zaman, obraz, mövzu, ideya, hadisə və personajlara görə müqayisə etməyi və onlar arasında əlaqə yaratmağı tapşırır. "Bu əsərin mövzusu ilə əvvəllər oxuduğunuz əsərin mövzusu arasında nə əlaqə

var?", "Bu iki əsərin obraz və personajları arasında hansı oxşarlıqlar var?" tipli suallarla şagirdlərə istiqamət vermək olar.

İSOAT - "İzlə", "Soruş", "Oxu", "Anlat", "Təkrarla"

1960-cı ildə psixoloq Rəhm tədris prosesində apardığı araşdırmalar əsasında oxu sürətinin, qavramanın, yaddasaxlamanın və oxuyub anlamının keyfiyyətini artırmaq üçün oxu prosesini 5 mərhələdə təşkil etməyi təklif etmişdir.

"İSOAT"-ın açılışı belədir: "İzlə", "Soruş", "Oxu", "Anlat", "Təkrarla".

1. İzlə— mətnin əvvəldən sona qədər nəzərdən keçirilməsi, ilkin baxış mərhələsidir. Burada verilmiş mətni bütöv oxumaq vacib deyil, bu zaman mövzunun adına, hər bir abzasın ilk və son cümləsinə, mətn daxilində xüsusi işarə və formalarla fərqləndirilən söz və ifadələrə diqqət yetirilir.

2. Soruş. Bu addımda "izlə" mərhələsində oxunulanlarla bağlı suallar vermək şərtidir. Əgər oxuyarkən suallar yaranmayıbsa, deməli, mövzu kifayət qədər qavranılmayıb. Mövzu başlıqlarına, oxşar və fərqli cəhətlərə nəzər salarkən yaranan sualları imtahan sualları kimi bir vərəqdə qeyd etmək lazımdır. Bu addım cəmi 5-10 dəqiqə vaxt aparır.

3. Oxu. Burada "Soruş" mərhələsində yazılan suallara cavab tapmaq və ehtiyac olarsa, onları qeyd etmək lazımdır. Eyni zamanda əsas fikirlərin, xüsusi işarəli söz və ifadələrin diqqəti daim cəlb etməsi üçün həmin hissənin (hissələrin) altından xətt çəkmək, yaxud xüsusi işarələrlə fərqləndirmək lazımdır.

4. Anlat (İzah et). Bu mərhələdə "Soruş" mərhələsindəki sualların cavabları başqa bir adama anladılırmış kimi uca səslə izah edilir.

5. Təkrarla. Nəzərə alsaq ki, öyrənilən biliklərin təxminən 70 %-i ilk bir saatda unudulur, onda "Anlat" mərhələsində məlumatın yenidən təkrarına ehtiyac yaranır.

Məlumdur ki, kifayət qədər öyrənilməmiş məlumatları nəql etmək mümkün deyil. Buna görə də təkrarlar çatışmazlıqları görmək və tamamlamaq üçün faydalıdır.